

Kur'an Tilavetinde ve Kıraat İlminde İşbâ'

Ishbaa in the Qur'an Recitation and the Science of Qira'at

Dr. Öğr. Üyesi Emrullah TUNCEL

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Marmara University, Faculty of Theology, Department of Qur'an al-Kareem Reading and Science of Qira'at
emrullah.tuncel@marmara.edu.tr

 0000-0002-7970-2608

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

11 Mayıs / May 2023

Kabul Tarihi / Accepted

08 Ağustos / August 2023

Yayın Tarihi / Published

15 Eylül / September 2023

Atıf Bilgisi / Cite as:

Tuncel, Emrullah. "Kur'an Tilavetinde ve Kıraat İlminde İşbâ'", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Eylül 2023), 848-872.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1295952>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Kur'an Tilavetinde ve Kiraat İlminde İşbâ'

Öz ► Kur'an-ı Kerim kıraati, her biri birbiriyle bağlantılı muhtelif kural ve becerilerin eşgüdümlü bir şekilde başarıyla uygulanmasını gerektiren bir özelliğe sahiptir. Bu uygulamaların amacı Kur'an-ı Kerim'i harflerin, medlerin ve gunnelerin hakkını vererek her türlü ifrat ve tefritten uzak bir şekilde okuyabilmektir. Bunu elde edebilmenin yolu, her bir uygulamanın ölçüsünü hem kitabî hem de şifahî olarak bilmek ve kıraati bu bilgiyle mütenasip bir şekilde icra edebilmektir. İcra esnasında okuyuşun sıhhatini belirleyen temel ölçüt ise harflerin, hareketlerin, kelimelerin, uzatma ve tutma ölçülerinin olması gerektiği kadar yapılması ve bu konuda her türlü eksiklik veya fazlalıktan kaçınılmasıdır ki, bu noktada okuyucunun farkındalığını artıracak merkezî kavram işbâ'dır. Zira bir şeyi doymak ve tam yapmak (itmâm) anlamlarını ihtiva eden işbâ' kavramı kıraat ilminin önemli kavramlarından. Bu çalışmada işbâ' kavramının ve onun ilgili olduğu konu, kavram ve uygulamaların neler olduğu üzerinde durulacak; bu kavram üzerinden oluşturulacak farkındalığın günümüzün kıraat/tilavet uygulamalarına olumlu yansımalarının nasıl olabileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Kiraat, Tilavet, İşbâ', Med, İtmâm.

Ishbaa in the Qur'an Recitation and the Science of Qira'at

Abstract ► Recitation of the Qur'an has a characteristic that requires coordinatively applying different rules and skills in a successful way, which are related to each other. The purpose of these applications is to be able to read the Qur'an without all kinds of excess and understatement by correctly pronouncing the letters, madds and ghunnahs. The way to achieve this is to know the measure of each practice both academically and orally and to perform the recitation according to this knowledge. The basic criterion during the recitation which determines the health of the performance is to make the letters, harakahs, words, and the measure of lengthening and holding as much as they should be and to avoid any deficiency and excess in this regard. In this point, the main concept that will increase the awareness of the reader is *ishbaa*. *Ishbaa*, satiating something and making it complete (itmam) and is one of the pivot concepts of the science of qira'at. In this study, the concept of ishbaa and its related subjects, concepts, and practices will be emphasized since it is related and leads to mispronunciation when it is not fully performed. It will be discussed how the awareness that will be formed through this concept can have positive reflections on today's qira'at/recitation practices.

Keywords: Qur'an Al-Kareem, Qira'at, Recitation, Ishbaa (Satiating), Madd, Itmam (Completion).

Giriş

Sözlükte açlığın zıttı (ضد الجوع) olarak tarif edilen işbâ' (الإشباع); “doymak, doyurmak, dolu olmak, bir şeyi tam olarak yapmak” gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim “Falancayı açlıktan doyurdum.” anlamında أشبعْتُ فلانا من الجوع denilmiş, doyurucu ve susuzluğu giderici

vasfı sebebiyle zemzem suyuna Cahiliye döneminde شَبَاعَة adı verilmiş¹ ve kendisinde olmayan bir şeyi varmış gibi göstererek varlıklı (tok) gibi davranan kişi bir hadis-i şerifte “el-müteşebbi” (المُتَشَبِّع) olarak tavsif edilmiştir.²

Bir şeyin tam olarak hakkının verilmesini ve son limitine kadar uzatılmasını ifade eden işbâ' kelimesi, kıraat ilminde bağlamına ve kıraat alimlerinin yaklaşımına göre birbirinden farklı anlamlarda kullanılan çok fonksiyonlu kavramlardan biridir.³ Bu bağlamda fer'î medleri uzatmak, harekede ziyade yapmak, müfred-müzekker-ğâib zamirini (hâü'l-kinâye) uzatarak okumak, harekeleri niteliklerine uygun bir şekilde tam olarak okumak (itmâm) ve hemzenin uzatılarak/doyurularak okunması (işbâ'u'l-hemze) gibi muhtelif manaları muhtevirdir.⁴ Kapsadığı tüm bu manalar düşünüldüğünde işbâ' kavramının harf, hareke ve med uygulamaları gibi Kur'an tilavetinin ve kıraat ilminin temelini oluşturan konularla ilgili merkezi bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, mezkûr kavram literatürde, tecvide veya kıraate dair her bir uygulamanın hakkının tam olarak yerine getirilip getirilmediğinin ifade aracı olarak kullanılmış ve kıraatin sıhhatini zedeleyerek lahne yol açıp açmaması açısından hem kıraat ilminin hem de fikhın ilgi alanına girmiştir.

Tecvîdin, tilavetin ve kıraat ilminin birçok uygulamasıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan işbâ' kavramı hakkında sadece sözlük düzeyindeki eserlerde sınırlı bilgilerle iktifa edildiği müşahede edilmiştir.⁵ Tilavetin her aşamasının ölçü ve disiplin içerisinde icra edilmesine büyük katkı sağlayacak böyle merkezî bir kavramın kıraat ilmindeki yeri ve önemi

¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), “şb'a”, 4/2186-2187.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Kâsım eş-Şemmâî er-Rifâî (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), “Nikâh”, 106; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhîre: y.y., 1374-75/1955-56), “Libâs”, 127; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh (Sünen)*, nşr. İbrahim Atve (b.y.: y.y., ts.), “Birr”, 87.

³ İbnü't-Tahhân Ebü'l-Asbağ (Ebû Humejd) Abdülazîz b. Ali b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî, *Mürşidü'l-kâri' ilâ tahkîki me'âlimi'l-mekâri'*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Kâhîre: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007), 65; İbrahim b. Saîd ed-Devserî, *Muhtasarü'l-'ibârât li-mu'cemi mustalahâti'l-kırâ'ât* (Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 1429), 24; Abdülâlî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye* (Kâhîre: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 74-75.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhîre: Dâru'l-Maârif, 1980), 156; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 68-69; İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kâri'*, 65; Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ, *el-İdâ'e fî beyâni usûli'l-kırâ'e* (Kâhîre: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/1999), 22.

⁵ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “şb'a”, 4/2186-2187; Devserî, *Muhtasarü'l-'ibârât*, 24; Abdülâlî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 74-75; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 42-43.

konusunda müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın teşekkül etmesinin ana etkenlerindedir. Dolayısıyla bu çalışmada işbâ' kavramı; harflerin, harekelerin ve medlerin seslendirilmesi bağlamında tecvidin ve kıraatin bir konusu olarak ele alınacak ve işbâ' ölçülerine uymayan okuyuşların lahne yol açarak gerek namaz dışı gerekse namaz içi kıraati zedeleyip ibadetin sıhhatine gölge düşüreceği çeşitli örnekler ve aşağıdaki alt başlıklar muvacehesince ele alınacaktır.

1. Harflerin Mahreç ve Sıfatlarına Uygun Telaffuz Edilmesi Anlamında İşbâ'

İşbâ' kavramının kıraat literatüründe harflerin mahrecinden çıkarılması ve sıfatlarına uygun bir şekilde telaffuz edilmesi bağlamında ele alındığı görülmektedir.⁶ Bilindiği üzere harflerin telaffuz esnasında söylenme süreleri (أزمنة الحروف) vardır ki, bunların hakkının ve müstehakkının verilerek telaffuz edilmesi aynı zamanda onların itmâm ve işbâ' edilmeleri anlamına gelmektedir. Aksi bir durum telaffuzda aşırılığa yol açmakta ve bu tür aşırılıklar temdîd (تمطيط) ve mübâlağa (مبالغة) gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bazen de uygulamada harfin mahreç ve sıfatlarının hakkının tam olarak eda edilmemesinden (doyurulmamasından) kaynaklanan durumlar söz konusu olmakta; bu da ضياع المخرج و الصفة (Mahreç ve sıfatın heba edilmesi) gibi ifadelerle nitelendirilmektedir.⁷

Harfler harekeli durumlarında eşit bir seslendirme sürelerine sahipken sakın ve şeddeli hâllerinde ise seslendirilme süreleri farklılık arz etmektedir. Şayet sakın veya şeddeli harfler rihvet, safîr, istitâle, gunne, tekrar, tefeşî gibi sıfatlara sahipse o zaman işbâ' kavramı burada daha çok önem arz etmektedir. Bu sebeple kıraate dair eserlerde örneğin اذْكُرُوا (el-Bakara, 2/40) kelimesindeki zâl harfinin rihvet sıfatının tam olarak beyan edilmesi, فَبَشِّرْنَا (Hûd, 11/71) kelimesindeki şeddeli şîn harfinin tefeşî sıfatı gereği işbâ' ile okunarak hakkının tam olarak verilmesi gerektiği vurgulanmakta (ينبغي إشباع النفسى الشين المشدد)⁸ ve يَسْتَبْشِرُونَ (et-Tevbe, 9/124) kelimesi bağlamında rihvet, şiddet, beyniyye gibi sıfatlara sahip harflerin seslendirilme sürelerinin farklılıklarına dikkat çekilmektedir.⁹ Bu bağlamda şiddet harfleri beyniyye harflerinden, beyniyye harfleri rihvet harflerinden, rihvet harfleri de med harflerinden söylenme/seslendirme süresi itibarıyla daha kısa olup yukarıdaki örnekte rihvet harfi olan sîn

⁶ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 79.

⁷ Cemâl b. İbrâhîm el-Kureş, *Dirâsâtü'l-mehâric ve's-sifât* (Mısır: Mektebetü Tâlibi'l-İlm, 1433/2002), 243.

⁸ ("Şeddeli şîn harfinin tefeşî sıfatının hakkı tam olarak verilmeli!") bk. Kureş, *Dirâsât*, 180.

⁹ Detaylar için bk. Kureş, *Dirâsât*, 180.

seslendirme süresi en uzun, şiddet harfi olan bâ en kısa, beyniyye harfi olan nûn ise ikisinin ortası bir seslendirme süresine sahiptir.¹⁰ Bu minvalde ses uzunluğu/akıcılığı (جریان الصوت) en kısa olanlar şiddet harfleri, en uzun olanlar ise med harfleridir.

İşbâ' kavramı bağlamında dikkat edilmesi gereken harflerden birisi de istitâle sıfatına sahip olan dâd (ض) harfidir. Zira bu harfin telaffuzunda bazen فَضْلُ اللَّهِ (el-Hadîd, 57/21) kelimesinin sükûnunda olduğu gibi lâm harfine olan inhirâf sebebiyle adem-i beyân ile işbâ'sız okuma¹¹ bazen الضَّالِّينَ (el-Fâtiha, 1/7) kelimesinin şeddesinde olduğu gibi işbâ'da aşırıya kaçarak temdîd (تَمطيط) ile okuma söz konusu olabilmektedir.¹² Dolayısıyla harf şeddelyken sıfatlarının hakkıyla (işbâ' ölçüsüne uygun) okunmasına ayrıca dikkat edilmeli,¹³ şeddeli harflerin peş peşe gelmesi durumunda da hem harfin hem de şeddesinin beyan edilmesine özen gösterilmelidir.¹⁴

Gunne sıfatına sahip harflerin telaffuzu esnasında da işbâ' ölçüsüne riayet etmek önem arz etmektedir. Nitekim tecvîd ve kıraat kaynaklarında أُعْنَتْ kelimesindeki sâkin nûn ve sâkin mîm harflerinin telaffuzunda olduğu gibi mezkûr iki harfin beyniyye/tevassut sıfatlarına ilaveten gunne sıfatının bulunduğu; bu sebeple bir miktar daha akıcılık vasfına sahip oldukları vurgulanmakta,¹⁵ ancak her iki harfin işbâ'sında mübalağa yapmanın (تَمطيط) lahne yol açacağı zikredilmektedir.¹⁶ Buna mukabil ilgili iki harfin kimi zaman da -özellikle kelime sonunda olduklarında- adem-i beyân/adem-i işbâ' ile okunduğu (عدم بيانها إذا تطرفت) ve bunun da lahne

¹⁰ Feryâl Zekeriyâ el-Abd, *el-Mîzân fi ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-İmân, 1433), 78.

¹¹ Akabinde ل، ر، ج gibi harfler bulunduğu ض harfinin telaffuzuna ayrı bir özen gösterilmelidir. Detaylar için bk. Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Bağdat: Mektebetü Dâri'l-Enbâr, 1407/1988), 161-162; Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasan b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mecîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î (Kâhire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2001), 108-109, 114-115; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 142; Mustafa Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 213-217.

¹² Kureş, *Dirâsât*, 253.

¹³ Detaylar için bk. Ebü'l-Hasen Ali b. Ca'fer es-Sa'îdî, *Kitâbü't-tenbîh 'ale'l-lahni'l-celîyyi ve'l-lahni'l-hafîyyi*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Mecelletü'l-Mücemme'i'l-İlmî el-İrâkî* 36/2 (1985), 266; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kur'â'e ve tahkiki lafzi't-tilâve*, nşr. Ahmed Hasan Ferhât (Ürdün: Dâru Ammâr, 1996), 186.

¹⁴ Mekki, *er-Ri'âye*, 179-180; Dâni, *et-Tahdîd*, 135-136; Murâdî, *el-Müfîd*, 102-103; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 162; Seyyid Ali b. Hüseyin Eskiçizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetîm* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 27; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 307.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 114-115; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 266, 272.

¹⁶ Kureş, *Dirâsât*, 255-267.

yol açtığı الْعَالَمِينَ (el-Fâtiha, 1/2) ve الْمُسْتَقِيمَ (el-Fâtiha, 1/6) gibi kelimeler üzerinden örneklendirilmektedir.¹⁷ Ayrıca mezkûr harfler şeddeli olduklarında şeddede işbâ' yaparak onları gunneden arındırılmış bir şekilde okumak, hatalı telaffuz örneklerindedir.¹⁸

İşbâ' kavramı tekrîr sıfatına sahip râ harfinin doğru seslendirilmesi bağlamında da tecvîd ve kıraat eserlerinde dile getirilmiş, bu konuda meydana gelebilecek muhtemel eksiklikler veya fazlalıklar örnekler üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Mâide Sûresi'nin 12. ayetindeki عَشْرَ kelimesinin sonunda yer alan râ harfinin vakf halinde işbâ' edilmeden okunmasının (عدم بيانها), buna mukabil A'râf Suresi'nin 143. ayetindeki وَحَرَ (المبالغة في تكرارها أو) kelimesinin sonunda yer alan râ harfinin ise sıfatlarında aşırıya kaçmanın (تمطيها) yanlışlığına dikkat çekilmiştir.¹⁹

Ârızî sıfatlardan kalkalenin uygulanmasında da işbâ' ölçüsüne dikkat etmek elzemdir. Aksi halde tilavet ya mübalağalı telaffuz ya da adem-i işbâ' ile telaffuz gibi iki uç noktada cereyan edecektir. Örneğin, أُذْخَلُوا (ez-Zuhruf, 43/70) kelimesindeki sâkin dâl harfinin kendisinden sonra gelen dammeli harfin etkisiyle dammayla okunması işbâ'da mübalağa etme, يَرْتَدُّ (el-Bakara, 2/217) kelimesindeki ikinci dâl harfinin kalkale vasfının uygulanmaması veya مَدَدًا (el-Kehf, 18/109) kelimesindeki dâl harflerinden özellikle birincisinin tam olarak belirtilmeden okunması ise adem-i beyân ile okuma kabilindedir.²⁰

İşbâ' kavramı bazen dudak harfleri bağlamında gündeme gelmektedir. Bu durumun dudak harflerinin birbirine mücavir oldukları durumlarda daha çok gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin kimi eserlerde هُمْ فِيهِ (en-Nebe, 78/3) ve وَعِدُّهُمْ وَمَا يَعِدُهُمْ (el-İsrâ, 17/64) gibi kelimelerde yan yana gelen iki dudak harfinden sâkin olan birincisinin işbâ' ile okunarak

¹⁷ Detaylar için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurâ'âtî'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 1/223; Muhammed b. Pir Ali Birgivi, *ed-Dürrü'l-yetîm* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 7; Kureş, *Dirâsât*, 255, 267.

¹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 233; Kılıç, Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar, 269.

¹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 196; Dâni, *et-Tahdîd*, 151; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 135; Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 129; Kureş, *Dirâsât*, 256.

²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 202; Ebü'l-'Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî, *Kitâbü't-temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1420/2000), 263; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 131; Kureş, *Dirâsât*, 260.

tam hakkının verilmesi konusunda okuyucular uyarılmaktadır.²¹ Zira söz konusu harfleri işbâ' edip doyurmadan diğer harfin telaffuzuna geçmek sâkin harfe hareke verme hatasına yol açmaktadır.²² Bazı durumlarda da okuyucu dudak harfinin bulunduğu kelimeyi işbâ' etmeden okuması gerektiği konusunda uyarılmaktadır. Örneğin, akabinde fethalı veya şeddeli vâv harfinin geldiği dammeli bir harfte işbâ' yapılmaması gerektiği حُطُوتٍ (el-En'âm, 6/142) ve النَّبِيُّ (el-'Ankebût, 29/27) gibi kelimeler üzerinden dile getirilmektedir.²³

İşbâ' kavramına tecvîd ve kıraate dair eserlerde tefhîm sıfatı bağlamında da dikkat çekildiği görülmektedir. Bu bağlamda kalın harflerin kalınlık dereceleri "tefhîm mertebeleri" (مراتب التفخيم) başlığı altında anlatılırken صَاقٌ، صَاقٌ، صَاقٌ gibi kendisinden sonra elifin olduğu ve bu sebeple işbâ' ile okunan fethalı kalın harflerin işbâ'sız okunan fethalı kalın harflere nazaran daha kuvvetli bir vasfa sahip olduğu vurgulanmaktadır.²⁴ Binaenaleyh، قَالَ kelimesindeki kâf harfinin tefhîm sıfatının رَزَقَكُمُ kelimesindeki kâf harfinin tefhîm sıfatından çok daha güçlü olduğuna; zira fethalı bir harfin elif ile işbâ' edilmesi sonucunda ağzın -işbâ'sız telaffuza nazaran- çok daha fazla bir şekilde ilgili harfin sesiyle dolacağına dikkat çekilmektedir.²⁵

Okuyucuların nitelikli bir tilavet için harflerin seslendirilmelerindeki zaman farklılıklarını dikkate alarak nerede işbâ' ile nerede adem-i işbâ' ile okuyacaklarını doğru belirlemeleri son derece önemlidir. Bu belirlemenin isabetli bir tilavet uygulamasına dönüşebilmesi için evveleminde harflere ait mahreç ve sıfat bilgilerine vakıf olunması; bu vukûfiyet doğrultusunda her türlü aşırılıktan uzak, dengeli bir seslendirmenin yapılması elzemdir. Aksi halde كُنْتُمْ kelimesindeki nûn harfinin okunması esnasında mâkablindeki dammenin işbâ' edilmesi sonucu fazladan bir vâv harfi zuhur edecek ve kelime كُونْتُمْ şeklinde lahn ile okunacaktır.²⁶ Yine يَسْتَهْزِؤْنَ kelimesindeki ه harfinin ve يَغْلُمُونَ kelimesindeki sâkin ayn harfinin rihvet sıfatında yapılacak bir aşırılık، اِعْمَلُوا kelimesindeki sâkin ayn harfinin sükûnunu işbâ' ile harekeli bir şekilde okumak، اِيَّاكَ kelimesindeki şeddeli yâ harfinin şeddesinde

²¹ Detaylar için bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 130-131; Kureş, *Dirâsât*, 267.

²² Detaylar için bk. Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*, 27; Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i Edâiyye* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 49; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 268.

²³ Sa'îdî, *Kitâbü't-tenbîh*, 269-270; Hemedânî, *et-Temhîd*, 257; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 283.

²⁴ Abdülfettâh b. es-Seyyid 'Acemî el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.), 1/105.

²⁵ Deyatlar için bk. Mekki, *er-Ri'âye*, 171; Murâdî, *el-Müfîd*, 91-92; Kureş, *Dirâsât*, 209.

²⁶ Kureş, *Dirâsât*, 188.

veya الضَّالِّينَ kelimesindeki şeddeli dâd harfinin şeddesinde mübalağa yaparak işbâ' ile okumak, işbâ'da aşırı gitmeye (تخطيط) dair hatalı uygulama örneklerindedir.²⁷

Harflerin telaffuzlarına dair bazı hataların ise yukarıdaki örneklerin tam aksi yönünde (adem-i işbâ' şeklinde) cereyan ettiği görülmektedir. Bu durum bazen الضَّالِّينَ kelimesindeki şeddeli dâd harfinin istitâle vasfının tam olarak yerine getirilmemesinden (ضباع الاستطالة)²⁸ bazen de şîn harfinin tefeşşî sıfatının eksik eda edilmesinden neşet etmektedir. Nitekim اشْتَرَوْا ve الشَّيْطَانِ kelimelerindeki sâkin ve şeddeli şîn harflerinin tefeşşî sıfatlarının hakkı verilmeden adem-i işbâ' veya adem-i beyân ile telaffuz edilmeleri kaynaklarda zikri geçen örneklerdendir.²⁹ Alemüddîn es-Sehâvî'nin (öl. 643/1245) اِشْتَرَى kelimesindeki şîn harfiyle ilgili söylediği بَيْنَ تَفْشِيهِ مع الأَسْكَانِ ifadesi³⁰ de bu kabil hatırlatmalardandır. Aynı şekilde يَحْمَلُونَ kelimesindeki sâkin hâ harfinin hems ve rihvet sıfatlarının doyurulmaması sebebiyle harflerin tam olarak hakkının verilmemesi ve اِيَّاكَ kelimesindeki şeddeli yâ harfinin şeddesinin tam olarak beyan edilmeden okunması işbâ' eksikliğinden kaynaklanan lahn çeşitlerindedir.³¹ Bu tür lahne yol açan uygulamaların yaşanmaması için Kur'an okuyucularının harfleri birbirine karıştırmadan (tahlîs/fekkü'l-hurûf ile) mahreç ve sıfatlarına uygun bir seslendirmeye telaffuz etmeleri; bunun için de nerede işbâ' ile nerede adem-i işbâ' okunması gerektiğini bilmeleri gerekmektedir.

2. Harekelerin Tam Olarak Eda Edilmesi Anlamında İşbâ'

İşbâ' kavramının kıraat ilminde ihtiva ettiği manalardan birisi de fetha, kesra ve damme hareketlerin herhangi bir kısaltma ve ihtilâs yapılmaksızın tam olarak telaffuz edilmesidir. Bu anlamıyla "itmâm" (اتمام) ve "temdîd" (تخطيط) ile eşdeğer bir kullanıma sahiptir.³² Aksi bir durum

²⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Safâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn* (b.y.: Müessesâtü Abdülkerîm b. Abdillâh, ts.), 98; Kureş, *Dirâsât*, 240-241, 253.

²⁸ Kureş, *Dirâsât*, 253.

²⁹ Kureş, *Dirâsât*, 249.

³⁰ Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Mervân el-'Atıyye - Muhsin Harâbe (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418/1998), 663.

³¹ Safâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn*, 98.

³² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 157; İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kâri'*, 277; Hemedânî, *Kitâbü't-temhîd*, 237; Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Sedâd el-Mâlekî, *ed-Dürrü'n-nesîr ve'l-'azbû'n-nemîr*, thk. Ahmed el-

ise "ihtilâs" (اختلاس), "ademü'l-işbâ" (عدم الاشباع) veya "ademü'l-beyân" (عدم البيان) gibi kavramlarla ifade edilmektedir.³³ Örneğin Âl-i İmrân Suresi'nin 198. ayetinde yer alan نُزِّلَا kelimesini İbn Muhaysın (öl. 123/741) gibi bazı kurrâ نُزِّلَا şeklinde sükun ile okurken geri kalan kurrâ ise harekeli olarak نُزِّلَا şeklinde okumuş ve bu durum kıraat kitaplarında işbâ' veya işbâ'u'l-hareke (اشباع الحركة) gibi kavramlarla ifade edilmiştir.³⁴

Tecvîde ve kıraate dair eserlerde işbâ' ile okunması gereken harekeli bir harfin işbâ' edilmeden ihtilâs ile okunmamasına dair çeşitli uyarıların olduğu görülmektedir. Nitekim يَعْظُكُمْ (el-Bakara, 2/231) kelimesindeki zâ harfinin dammesinin ve يَتَزَكُّكُمْ (Muhammed, 47/35) kelimesindeki râ harfinin fethasının ihtilâs ile çabucak okunması "adem-i itmâmî'l-hareke" şeklinde nitelendirilmiş, okuyucu böyle bir telaffuzdan sakındırılmıştır. Aynı şekilde Yâsîn Sûresi'nin 55. ayetinde yer alan شُعْلُ kelimesinin başındaki şîn harfinin dammesinin işbâ' edilmeden okunması ve التُّشُورُ (el-Mülk, 67/15) kelimesindeki dammeli nûn harfinin dammesinin işbâ' edilmeksizin alalece okunması bir lahn çeşidi olarak nitelendirilerek "adem-i beyân-i damme" terkihiyle ifade edilmiştir.³⁵

Yukarıda zikredilenlere benzer uyarıların وَجُوهٌ (Âl-i İmrân, 3/106) ve تَفَاؤُتٌ (el-Mülk, 67/3) kelimelerindeki vâv harfinin harekelerinin işbâ' edilmesi noktasında da yapıldığı görülmektedir.³⁶ Bu tür tabir, tanım ve uyarılardan anlaşılacaktır ki, bir harfin harekesinin beyân ve itmâm üzere telaffuz edilmesi aynı zamanda onun işbâ' edilerek doyurulması ve hakkının tam olarak eda edilmesi anlamına gelmektedir ki, bu da sahih kıraatin temel unsurlarındandır.

3. Harekelerin Ziyadeleştirilmesi (Harf İlavesi) Anlamında İşbâ'

Telaffuz esnasında harf ya sakindir veya harekelidir. Harekeli olan harfin telaffuzunda ise "ihfâü'l-hareke" (اخفاء الحركة), "ihtilâsü'l-hareke" (اختلاس الحركة) ve "işbâ'u'l-hareke" (اشباع)

Mukrî (Cidde: Dâru'l-Fünûn, 1411/1990), 4/219; Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî, *Muhtasaru't-tebyîn li-hicâ'i't-tenzîl* (Medine, 1423/2002), 2/209; Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât*, 24.

³³ Kureş, *Dirâsât*, 249.

³⁴ Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâ'ât ve'l-erba'îne'z-zâidete aleyhâ*, thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rufâ'î (Kâhire: Müessesetü Semâ, 1428/2007), 523.

³⁵ Kureş, *Dirâsât*, 249, 255-256, 264.

³⁶ Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 1421/2000), 199.

الحركة) şeklinde bir sıralama yapmak mümkündür. Buna göre harekenin bir kısmının seslendirilmesi “ihfâü'l-hareke”, uzatılmadan söylenmesi “ihtilâsü'l-hareke”, uzatılarak söylenmesi “işbâ'u'l-hareke” olarak isimlendirilir. Örneğin kaynaklarda فَالْمُورِيَّاتِ (el-‘Âdiyât, 100/2) kelimesindeki râ harfinin ihtilâs ile; bir sonraki ayette فَالْمُغِيرَاتِ (el-‘Âdiyât, 100/3) kelimesindeki ğayn harfinin ise işbâ' ile okunması gerektiğinin hatırlatılması yukarıdaki isimlendirmelerin tezahürlerindedir.³⁷ Bu isimlendirmelere göre harekenin nutku esnasında en alt sınır “ihfâü'l-hareke”, en üst sınır ise “işbâ'u'l-hareke” olarak nitelendirilmektedir ki, bu aynı zamanda “temdîd (تمطيط)” kavramıyla da eş anlamlı bir kullanımdır.³⁸

Kıraat ilminde harekenin ziyadeleştirilerek kendi cinsinden bir harfe (med harfine) dönüştürülmesi anlamında kullanılan işbâ' kelimesinin³⁹ Arap dili ve edebiyatında da benzer anlamda kullanıldığı görülmektedir. Nitekim mezkûr kavram, Arap şiirinde vezin ve kafiye zorunluluğu sebebiyle kelimeye harf ilave edilmesi; beytin birinci ve ikinci mısranın sonunun dolgu ögesi olarak uzatılması şeklinde uygulanmaktadır.⁴⁰ “Âmîn” kelimesinin “e-m-n” (أمن) kökünden “fe‘îl” (فعليل) vezninde Arapça kökenli bir kelime olduğunu savunan görüşe göre mezkûr kelimenin Arapça’da bulunmayan “fâ‘îl” (فاعيل) vezninde olması ise onun yabancı bir dilden ithal olduğuna değil, harf ilavesiyle işbâ' edildiğine delalet etmektedir ki,⁴¹ bu durum işbâ' kavramının “harf eklemek” anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Fatiha Sûresi’ndeki عَلَيَّهِمْ kelimesinin عَلَيَّهُمْ şeklinde okunması sıla veya işbâ' gibi kavramlarla açıklanırken aynı kelimenin uzatılmadan عَلَيَّهِمْ şeklinde telaffuz edilmesinin kıraate dair eserlerde (من غير اشباع إلى الواو) “Vâv harfine işbâ' etmeden” şeklinde açıklanması,

³⁷ Kurtubî, *el-Mûdih*, 197.

³⁸ Mâlekî, *ed-Dürrü'n-nesîr*, 4/219.

³⁹ Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzü'l-me‘ânî min Hırzî'l-emânî fi'l-kırâ‘âti's-seb‘a*, thk. İbrahim Atve İvaz (Kâhire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1982), 552; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 102; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *el-Le‘âlîü's-seniyye şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye (Hidâyetü'l-mürîd ilâ şürûhi metni İbni'l-Cezerî fi't-tecvîd)* içinde, thk. Abdürrahîm et-Tarhûnî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs li'n-Neşr, 2008), 353; Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 124-125; Abdülalî el-Mes‘ûl, *Mu‘cemü mustalahâti ‘ilmi'l-kırâ‘âti'l-Kur‘ânîyye*, 75.

⁴⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: 1978), 558; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 79.

⁴¹ Sargon Erdem, “Âmin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/62.

işbâ' kavramın 'harekenin ziyadeleştirilerek med/uzatma harfine dönüştürülmesi' anlamında kullanıldığına delalet etmektedir.⁴²

Kırâat-i Seb'a imamlarından İbn Âmir'in (öl. 118/736) ravilerinden Hişâm'ın (öl. 245/859) İbrahim Süresi'nin 37. ayetinde yer alan أَفِيْدَةً kelimesini kesralı hemzeden sonra sakin bir yâ harfi ilavesiyle أَفِيْدَةً şeklinde okuması⁴³ kıraat ıstılahında işbâ' (اشباع الحركة) olarak ifade edilmekte,⁴⁴ bunun Araplarda bilinen bir kullanım olduğu örnekler eşliğine kıraat kitaplarında zikredilmektedir. Nitekim kimi Araplar بين زيد قائم جاء عمرو cümlesindeki بين kelimesinin sonunda yer alan nûn harfinin fethasını işbâ' ederek بينا şeklinde söylerken, أَكَلْتُ لَحْمَ شَاةٍ cümlesindeki mîm harfinin fethasını da işbâ' ile أَكَلْتُ لَحْمًا شَاةٍ şeklinde telaffuz etmektedirler.⁴⁵

İşbâ' dendiğinde literatürde en çok gündeme getirilen hususlardan birisi hemzenin işbâ' ile okunup okunmayacağı meselesidir. Örneğin kıraat ve tefsir kitaplarında كَرُوْفٌ (el-Bakara, 2/143) kelimesindeki hemzenin İbn Kesîr, Nâfi', Hafs ve İbn Âmir gibi kurrâ tarafından رَعُوْفٍ vezninde işbâ' ile رَعُوْفٌ şeklinde okunduğunun, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Ebû Bekr Şu'be tarafından ise mezkûr hemzenin رَعُوْفٍ vezninde adem-i işbâ' ile (بغير إشباع الهمزة) okunduğunun vurgulanması,⁴⁶ Kureyş Süresi'nin ilk ayetindeki لِإِيْلَافٍ kelimesinin İbn Âmir tarafından "yâ" harfi olmaksızın ihtilâs ile okunmasına mukabil, sair kurrânın mezkûr kelimeyi "yâ" harfi ile

⁴² Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1/120.

⁴³ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî, *İ'râbü'l-kırâ'âti's-seb'a ve 'ilelühâ* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1413/1992), 1/336.

⁴⁴ Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'a* (İmârât: Câmîatü's-Şârika, 1428/2007), 3/1259; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî*, 552; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed en-Neşşâr, *el-Büdüru'z-zâhire fi'l-kırâ'âti'l-'aşri'l-mütevâtire*, thk. Ahmed İsâ Ma'sarâvî (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011), 2/177-178; Devserî, *Muhtasarü'l-'ibârât*, 24; Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 75.

⁴⁵ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/405; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kırâ'ât ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'Arabîyye* (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1404/1984), 1/179.

⁴⁶ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 4/120; Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nîsâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-Furkân*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416), 1/417; Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1988), 3/28; Mustafa Atilla Akdemir, *Hamîd b. Abdülfettâh el-Pâlûvî, Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-İrfan Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 68; Abdullâh Hamed, *el-Kifâye fi't- tefsir bi'l-me'sûr ve'd-dirâye* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1438/2017), 3/337.

işbâ' ederek okuması⁴⁷ işbâ' kavramının literatürde 'harf ilavesi' anlamında kullanıldığının göstergelerindedir.⁴⁸

Harekenin işbâ' edilerek kendi cinsinden bir med harfine dönüştürülmesi tecvid ve kıraat literatüründe kimi zaman lahnin konusu olarak da gündeme gelmektedir. Nitekim kaynaklarda harekelerin med ve lîn harflerinin bir cüz'ü olduğu vurgulanmakta; binaenaleyh okuyucuların işbâ' yaparak fethayı elife, dammeyi vâv harfine, kesrayı da yâ harfine dönüştürmekten kaçınması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁴⁹ Bu minvalde العَاشِيَّة (el-Ğâşiye, 88/1) ve شَيْبَةَ (el-Bakara, 2/71) gibi kelimelerin fazladan bir yâ ilavesiyle العَاشِيَّة ve شَيْبَةَ şeklinde okunmasının; harekenin işbâ' edilerek fazladan bir med/uzatma yapmak sonucunu doğurduğu (اشباع الحركة بحيث تولد منها حرف مد),⁵⁰ bunun da lahn-ı celî türünden bir hata olduğu vurgulanmakta, okuyucular bu tür hatalardan sakındırılmaktadır.⁵¹ Bu sebeple bir harfin harekesinin uzatılarak okunması -şayet sahih bir kıraate dayanmıyorsa- sakınılması gereken fahiş hata (lahn-ı celî) uygulamalarındandır.

4. Fer'î Medlerin Uzatılması Anlamında İşbâ'

Aslî med (medd-i tabî'î) ölçüsünün üzerine yapılan her ilaveyi med mertebesi olarak ifade etmek mümkündür.⁵² Bu ilavelerde ulaşılabilecek son nokta ise işbâ' kavramıyla ifade edilmektedir. Nitekim kıraat ilminde işbâ', aslî med üzere ziyade yaparak fer'î medleri istenen ölçülerde itmâm etmek ve aslî medde iki elif eklemek suretiyle fer'î medleri üç elif miktarında uzatmak anlamına gelmektedir ki bu, altı harekelik bir ölçüye tekabül etmektedir.⁵³ Zira bir elif ölçüye sahip olan kasr mertebesi hareke bakımından iki harekeye tekabül etmektedir.⁵⁴ Fer'î

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1384/1964), 20/201.

⁴⁸ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 22, 42.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Mûdih*, 191.

⁵⁰ "Kendisinden bir med harfinin doğmasına sebep olacak derecede harekenin işbâ' edilmesi"

⁵¹ Detaylar için bk. Sa'îdî, *Kitâbü't-Tenbîh*, 268; Kurtubî, *el-Mûdih*, 196; Hemedânî, *et-Temhîd*, 256; Mahmûd b. Muhammed Abdülmün'im b. Abdisselâm b. Muhammed el-'Abd, *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu metni'l-Cezeriyye*, tsh. es-Sâdât es-Seyyid Mansûr Ahmed (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1422/2001), 46. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 22.

⁵² Mustafa Atilla Akdemir, *Tecvîd-i mâhir* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 108.

⁵³ Detaylar için bk. İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kâri'*, 277; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/316; Dabbâ', *el-İdâ'e fi beyâni usûli'l-kırâ'e*, 27; Devserî, *Muhtasarü'l-'ibârât*, 24.

⁵⁴ Ömer b. İbrâhîm b. Ali Müs'adî, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye fi halli'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Cemâl es-Seyyid Rifâ'î (Mısır: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2005), 103.

medlerde bu mertebeye iki elif miktarının ilave edilmesiyle -kasr mertebesi de hesaba dahil edildiğinde- altı hareketlik bir med ölçüsüne ulaşılmaktadır ki, bu durum gerek mertebeyin gerekse merâtib-i erba'a tarikinde⁵⁵ tûl ölçüsü anlamına gelmektedir.⁵⁶ İşbâ' ise fer'î medlerin ölçülerindeki uygulanabilecek üç eliflik/altı hareketlik bu nihaî sınırı (tûl ölçüsünü) ifade etmektedir (ما يبلغ به غاية المد).⁵⁷ Buna kıraat literatüründe "el-meddü'l-müşba'" ismi de verilmektedir.⁵⁸

Örneğin, Âl-i İmrân Suresi'nin başında bulunan الم lafzının sonundaki mîm harfinin vasl ile okunduğunda bir sonraki kelime olan lafzatullahın hemzesine fetha ile birleştirileceği belirtilmiş ve bu birleştirme işlemi iki vechin caiz olduğu ifade edilmiştir. Bu vecihlerden "el-meddü'l-müşba'" olarak isimlendirilen birinci veche göre buradaki mîmin sükûnu aslına istinaden lâzimî sükûn olarak değerlendirilmeli ve bu sebeple aslî medde ilaveyle tûl/işbâ' ölçüsünde okunmalıdır. İkinci veche göre ise sâkin mîm'in sonunun fetha harekeyle okunmasına istinaden sükûn arızî sükûn gibi değerlendirilerek kasr ölçüsünde bir elif (iki hareke) miktarı uzatılmalıdır.⁵⁹ Rahmân Sûresi'nin 39. ayetinin son kelimesinin (وَلَا جَانٌّ) okunuş keyfiyetinden bahsedilirken vakf halinde sükûn, revm ve işmâm gibi farklı vecihlerin tümünün işbâ' ile (وكلها مع الإشباع) okunduğunun vurgulanması literatürde işbâ' kavramının fer'î medlerin tûl ölçüsünde uzatılması anlamında kullanıldığının göstergelerindedir. Nitekim aşağıdaki beyitte yer alan ifadeler bu duruma delalet etmektedir:

سَكَّنَهُ إِنْ تَقِفَ وَ أَسْتَمِمْ رَافِعًا ، وَرَمُهُ مَعَ جَرِّ مِمِّ مُشْبَعًا⁶⁰

⁵⁵ Kıraat eğitiminde aslî med ölçüsü olan kasrın üzerine fuveyka'l-kasr, tevassut, fuveyka't-tevassut ve tûl olmak üzere dört mertebe daha öngören tarihtir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 22.

⁵⁶ Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 111.

⁵⁷ Ebû Bekr Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *el-Havâşî'l-müfhome fi şerhi'l-Mukaddime* (Mısır, 1891), Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 74; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 113.

⁵⁸ Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırâ'âti's-seb'a*, thk. Halef Hamûd Sâlim eş-Şeğdelî (el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Endelüs, 1436/2015), 179; Abdülfettâh b. Abdülğânî b. Muhammed el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyye fi'l-kırâ'âti's-seb'a* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1412/1992), 114; Dabbâ', *el-İdâ'e fi beyâni usûli'l-kırâ'e*, 109; Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât*, 116.

⁵⁹ Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/953; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/359; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi*, 80-81.

⁶⁰ "Eğer vakfedersen kelimenin sonunu sakın kıl! Ötreli okuduğunda işmam yap, kesralı okuduğunda revm yap! Ve kelime sonunu işbâ' ile med yaparak oku!" Detaylar için bk. Atiyye Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd* (y.y. 1414/1994), 109.

5. Hâ-i Kinâyelerin Uzatılması Anlamında İşbâ'

Hâ-i kinâye olarak isimlendirilen müfred, müzekker, gaib ve muttasıl zamirin okunuş keyfiyetinin kıraat literatüründe çoğunlukla işbâ' veya adem-i işbâ'/bi-ğayri işbâ' kavramlarıyla gündeme geldiği görülmektedir. Nitekim İbn Mücâhid (öl. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserinde “el-Hâü'l-Muttasile bi'l-Fi'li'l-Meczûm” adlı bab başlığı altında Hafs b. Süleymân'ın (öl. 180/796) Âsım'dan (öl. 127/745) rivayetle نُصَلِّهِ ، نُؤْتِيهِ ، نُؤَلِّهِ ، يُأْتِيهِ kelimelerinin sonunda yer alan “hâ” harflerini cer ve işbâ' ile okuduğunu; buna mukabil وَيَتَّقُهُ kelimesini işbâ'sız okuduğunu nakletmektedir.⁶¹

İbn Mücâhid'in benzer bir kullanımı Zümer Suresi'nin 7. ayetinde yer alan يَرْضُهُ kelimesinin sonundaki kinâye hâ'sının okunuş keyfiyetine dair bilgiler aktarırken de sergilediği görülmektedir. Nitekim mezkûr kelimenin İbn Âmir gibi kıraat imamlarınca uzatılmadan okunduğunu belirtirken من غير إشباع ifadesini kullanmaktadır. Bu noktada işbâ' kavramının kıraat uygulamalarında meddin mürâdifi, ihtilâsın zıddı olarak kullanıldığı görülmektedir.⁶² Bakara Suresi'nin ikinci ayetinde geçen فِيهِ kelimesinin sonunda yer alan hâ-i kinâyenin İbn Kesîr (öl. 120/738) tarafından uzatılarak فِيهِ şeklinde okunması “işbâ'u'l-hâ” olarak nitelendirilmekte, diğer kurrânın mezkûr kelimeyi uzatmadan okuması ise من غير إشباع ifadesiyle dile getirilmektedir.⁶³

A'râf Suresi'nin 111. ayetinde yer alan أَرْجَمُهُ kelimesinin sonundaki hâ-i kinayenin kıraatinde de işbâ'lı veya işbâ'sız okuma örnekleri mevcuttur. Nitekim İmam Âsım ve Hamza'nın (öl. 156/773) hemzesiz, işbâ'sız ve hâ-i kinayenin sükûnu ile أَرْجَمُهُ şeklinde okuduğu kelimeyi⁶⁴ Nâfi' (öl. 169/785) ve Kisâî (öl. 189/805) hâ-i kinâyenin kesrası ve işbâ'ı ile أَرْجَمِي şeklinde

⁶¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 211.

⁶² Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 75.

⁶³ İbn Kesîr'in bu şekilde okumasının delili, فِيهِ kelimesinin aslının فِيهِ şeklinde olmasıdır. Sonundaki هُوَ zamirinde yer alan hê harfinin damme harekesi makablindeki yâ harfi sebebiyle kesraya dönüştürülmüş ve kelime فِيهِ şeklinde okunmuştur. Detaylar için bk. Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'â*, thk. Sa'îd el-Afgânî (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1404/1984), 83.

⁶⁴ Meşhur dilci ve müfessir Ferrâ (öl. 207/822) böyle bir kullanımın Araplarda mevcut olduğunu zira onların mâkabli harekeli olan hâ-i kinâyeleri vakf ile (sükunlu) okuduklarını Arap şiirinden istişhad ile dile getirmektedir. Detaylar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/206-207.

okumuşlardır. Buna mukabil İbn 'Âmir ve Ebû 'Amr'ın (öl. 154/771) hemze ilavesiyle ve hâ-i kinâyenin dammesiyle işbâsız olarak أَرْجِنُهُ şeklinde okudukları kelimeyi İbn Kesîr (öl. 120/738) de aynı şekilde -hemze ile- okumuş; ancak hâ-i kinâyeyi uzatarak أَرْجِنُهُو şeklinde işbâ' uygulamıştır.⁶⁵

Hâ-i kinâyenin işbâ' ile okunmasının kıraat literatüründe "medd-i sıla-i suğrâ" başlığı altında ele alındığı da görülmektedir ki, bu durum aynı zamanda medd-i tabîiye mülhak konular bağlamında dile getirilmektedir. Nitekim تَأْخُذُهُ لَا kelimesinde olduğu gibi zamir dammeli olduğunda damme hareketinin işbâ' edilmesi sonucu medd-i tabîide olduğu gibi mâkabli dammeli zâid bir vâv harfi ortaya çıkmaktadır ki, bu durumda zamir medd-i tabîi gibi uzatılır. Aynı şekilde أَهْلِهِ kelimesinde görüldüğü üzere zamir kesralı olduğunda kesranın işbâ' edilmesi sonucu zâid bir yâ harfi elde edilir ki, bu da medd-i tabîi uygulamasında yâ harfinin mâkablindeki kesralı harfleri uzatması gibi bir uzatma (işbâ') meydana getirir. Buna "medd-i sıla-i suğrâ" adı verilir.⁶⁶

Kıraat ulemasından aktarılan tüm bu nakiller işbâ' kavramının kıraat uygulamalarında med, sıla ve itmâm gibi kavramlarla eşdeğer anlama geldiğini, ihtilâs kavramıyla da zıt anlam ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir.

6. İmâle-i Kübrâ Anlamında İşbâ'

Lügatte "eğmek, yönelmek, çekmek" gibi anlamlara gelen imâle; terim olarak fethayı kesraya doğru, elif harfini de yâ harfine doğru meylettirmek/eğmek anlamlarına gelmektedir. Bu meylettirme işleminin fazla bir şekilde yapılarak kesraya veya yâ harfine yakın olması "imâle-i kübrâ/şedîde", az bir şekilde yapılarak fethaya veya elif harfine yakın olması ise "imâle-i suğrâ/mütevassıta" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁷

İmâle kavramının kıraat literatüründe işbâ' kavramı ile ilintili olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim kendisiyle mutlak imâlenin kastedildiği ve bath (بطح), idcâ' (اضجاع)

⁶⁵ Detaylar için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 14/206-207; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî, *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-seb'a*, thk. Abdül'âl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1401/1981), 159; Neşşâr, *el-Büdü'rü'z-zâhire*, 3/91; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfî füzalâi'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, thk. Enes Mihra (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 287.

⁶⁶ Muhammed Hasan el-Himsî, *el-Muhtasarü'l-müfid fi ahkâmi't-tecvîd/Tefsîr ve beyân müfredâti'l-Kur'an 'alâ mushafî'l-kırâ'âti ve't-tecvîd* (Beyrut: Müessesetü'l-İmân, 1433), 636.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-celiyye* (Kâhire, 1379/1971), 512.

veya imâle-i tâmme/mahza (المحضة / الامالة التامة) gibi kavramlarla ifade edilen imâle-i kübrâ, literatürde “el-imâletü'l-müşba'a” (الامالة المشبعة) olarak da isimlendirilmiştir.⁶⁸ Buna mukabil taklîl (تقليل), beyne'l-lafzayn (بين اللفظين) veya beyne beyne (بين بين) olarak da bilinen imâle-i suğrâ ise “el-imâletü ğayru'l-müşba'a” (الامالة غير المشبعة) kavramıyla ifade edilmiştir.⁶⁹

İmâlenin işbâ' ile uygulanması esnasında ölçünün aşılması gerekir. Nitekim kaynaklarda التَّوْرِيَّةُ (Âl-i İmrân, 3/3), الأُمَّارُ (et-Talâk, 65/20) ve العَالَمِينَ (el-Fâtiha, 1/2) gibi kelimelerin okunuşunda fetha harekede yapılacak imâle uygulamasında aşırıya kaçmanın (المبالغة في الترفيق) hoş olmadığı ve lahne yol açacağı dile getirilmektedir.⁷⁰ İmâle ile okunması gereken مَجْرِيهَا (Hûd, 11/41) kelimesindeki râ harfinin fethasını hiç işbâ' yapmaksızın kalın okumak da (تفخيم الراء الممالاة) yukarıda zikredilen lahnin bir diğer çeşidi olarak zikredilmektedir.⁷¹ Dolayısıyla kendisinde imâlenin caiz olduğu kelimelerin telaffuzunda kesra harekeye veya yâ harfine tamamen dönüştürecek şekilde inceltme yapmaktan sakınılması gerektiği gibi imâle yapılması gereken yerde de tefhîm ile okumaktan sakınmak gerekir.

7. Lahne Konu Teşkil Etmesi Açısından İşbâ'

İşbâ' kavramı kıraat ve tecvid literatüründe lahn konusu bağlamında ele alınmakta ve hareketlerin işbâ' sonucu med harfine dönüştürülmesi lahn-ı celî kapsamında değerlendirilmektedir.⁷² Aynı zamanda kaynaklarda harflerin sıfatlarının tam olarak hakkının verilip verilmemesi bağlamında çeşitli lahn örneklerine de yer verilmektedir. Bu bağlamda beyniyye sıfatına sahip olan ayn harfinin يَغْلَمُونَ (el-Münâfikûn, 63/2) ve يَدْعُ (el-Mâûn, 107/2) kelimelerinde olduğu gibi cezimli ve şeddeli telaffuzlarında mezkûr sıfatta işbâ' yapılarak aşırıya gidilmesi تَمَطِّيطِ والمبالغة gibi kavramlarla ifade edilmiş ve bu tür okuyuşlar lahn

⁶⁸ Detaylar için bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/761; Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, 601-602; Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 97.

⁶⁹ Dâni, *et-Tahdîd*, 103; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/752; Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, 601-602; Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 110-111.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeyî (Cidde, 1414/1993), 1/361; Abdülalî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, 76; Kureş, *Dirâsât*, 240-242.

⁷¹ Kureş, *Dirâsât*, 256.

⁷² 'Abd, *er-Ravzatü'n-nediyye*, 45-46.

çeşitlerinden biri olarak nitelendirilmiştir.⁷³ Aynı şekilde اَعْمَلُوا (Fussilet, 41/40) kelimesindeki sakın ayn harfiyle اَفْرَغْ عَلَيْنَا (el-Bakara, 2/250) kelimesindeki sakın ğayn harfinin işbâ' edilerek harekeli bir şekilde okunması ve يَحْمِلُونَ (el-Mü'min, 40/7) kelimesindeki hâ harfinin rihvet sıfatında aşırıya kaçılması (الإفراط في الرخاوة) yukarıda zikredilen lahne dair örnekler kapsamında ele alınmıştır.⁷⁴ Fâtiha Suresi'nin 5. ayetinde yer alan إِيَّاكَ kelimesindeki şeddeli yâ harfinin şeddesini beyan etmemek⁷⁵ veya mübalağa yaparak işbâ' ile okumak da işbâ'da aşırı gitmeye dair hatalı uygulama örneklerindedir.⁷⁶

İşbâ' kavramı bazen de yukarıdaki örneklerin aksine harekeli bir harfin işbâ edilmeksizin ihtilâs ile okunması veya harflerin mahreç ve sıfatları itibariyle tam olarak doyurulmaması noktasında lahne konu teşkil etmektedir. Bu bağlamda kimi eserlerde خَلَقَكُمْ (ez-Zümer, 39/6) ve سَلَكَكُمْ (el-Müddessir, 74/42) kelimelerindeki harekeli ق ve ك harflerinin harekelerinin tam edilmemesinden tevellüt eden lahne değinilmiş ve bu durumun sebebi إتمام الحركة olarak ifade edilmiştir. Benzer bir durum تَتَوَفَّيْهُمْ (en-Nahl, 16/28) kelimesinde olduğu gibi yan yana gelen iki aynı harfin harekeli okunmasının verdiği zorluğun etkisiyle harekenin net bir şekilde beyân edilmemesi şeklinde kendini göstermekte ve bu durum عدم بيانها ifadesiyle dile getirilerek bir lahn çeşidi olarak okuyucunun dikkatine arz edilmektedir.⁷⁷

Fâtiha Suresi'nin mezkûr ayetindeki إِيَّاكَ kelimesindeki şeddeli yâ harfinin şeddesinin eksik uygulanması kimi eserlerde "عدم بيان التشديد" şeklinde tarif edilirken, أَبْلَغُهُ kelimesindeki sâkin ğayn harfinin yanındaki boğaz harfi hê (هـ) sebebiyle mahreç ve sıfatlarının hakkının tam olarak eda edilmemesinden (doyurulmamasından) kaynaklanan durumlar ise "ضياح المخرج" gibi ifadelerle nitelendirilmektedir.⁷⁸ Mü'min Suresi'nin 7. ayetinde yer alan يَحْمِلُونَ "والرخاوة"

⁷³ Kureş, *Dirâsât*, 241.

⁷⁴ Kureş, *Dirâsât*, 241-243.

⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 179-180; Dânî, *et-Tahdîd*, 135-136; Murâdî, *el-Müfîd*, 102-103; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 162; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*, 27; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 307.

⁷⁶ Safâkusî, *Tenbihü'l-ğâfilîn*, 98; Kureş, *Dirâsât*, 240-241.

⁷⁷ Kureş, *Dirâsât*, 246-247, 260.

⁷⁸ Safâkusî, *Tenbihü'l-ğâfilîn*, 98.

kelimesindeki hâ harfinin hems ve rihvet sıfatlarında yapılacak bir noksanlık da bu kabil örneklerdendir.⁷⁹

Yukarıdan itibaren zikredilen tüm bu durumlar işbâ'ın eksik veya fazla ölçüyle uygulanmasından kaynaklı lahn örnekleri olup okuyucuların bu tür hatalardan kaçınarak harfleri mahreç ve sıfatlarına uygun bir şekilde seslendirebilmelerinde işbâ' ölçülerine vakıf olmaları ve bunu tilavete yansıtılabilmeleri önem arz etmektedir.

İşbâ' kavramı lahn konusu bağlamında arizî sıfatlardan olan gunnenin uygulanması esnasında da gündeme gelmektedir. Şöyle ki, kaynaklarda fazladan bir medde yol açmaması için mîm ve nûn harfinden önceki harfin harekesinin işbâ'sız okunması gerektiği hatırlatılmaktadır (ينبغي الاحتراز من إشباع الحركة).⁸⁰ Bu hatırlatmanın teyidi bağlamında كُنْتُمْ (el-Mutaffifîn, 83/17) ve مِنْ بَعْدِ (el-Beyyine, 98/4) gibi kelimeler örnek verilmekte; mezkûr kelimelerin işbâ'sız bir şekilde okunması gerektiği, aksi halde كُونْتُمْ ve مِنْ بَعْدِ gibi okuyuş hatalarına yol açacağı vurgulanmaktadır.⁸¹ Benzer hatanın bir harften diğer harfe geçişin zor olduğu durumlarda da cereyan ettiği ifade edilmekte (التالي عدم الانتقال مباشرة إلى الحرف); buna dair إِنَّ kelimesindeki hemzenin kesrasının işbâ' ile إِيْنْ şeklinde okunması örnek olarak zikredilmektedir.⁸²

İşbâ' kavramı kıraatte lahne konu olması açısından fıkıh ilminin de kullanım alanına girmiştir. Zira namazda kıraatin farz olması ve bu kıraatin namazın sıhhatini zedelemeyecek nitelikte olma zorunluluğu sebebiyle genelde lahn, özeld e işbâ' konusu fıkıh literatüründeki yerini almış ve fakîhler “Namazı İptal Eden Lahn” (اللحن الذي يبطل الصلاة) gibi başlıklar altında meseleyi incelemişlerdir.⁸³

Fakihler, namzdaki lahnin celî olmasını, manayı bozmasını ve Fatiha Suresi'nde meydana gelmesini öncelmişler; namazın sıhhatine zarar vermesi yönüyle meseleyi bu zaviyeden ele almışlardır. Nitekim iftitâh tekbiri alırken lafza-i celâlin hemzesindeki fetha harekeyi ve ekber kelimesindeki bâ (ب) harfinin fethasını işbâ' ederek اللَّهُ أَكْبَرُ şeklinde okumak, Fâtiha Suresi'ndeki lafza-i celâlin sonundaki hê (ه) harfinin kesrasını işbâ' ile لِلَّهِ şeklinde

⁷⁹ Kureş, *Dirâsât*, 242.

⁸⁰ Kureş, *Dirâsât*, 188.

⁸¹ Kureş, *Dirâsât*, 188-189.

⁸² Kureş, *Dirâsât*, 240.

⁸³ Detaylı bilgi için bk. alitkaan, “اللحن وأقسامه” (Erişim 4 Ağustos 2023).

okumak ve مَالِكِ kelimesinin sonundaki kâf (ك) harfinin kesrasını işbâ' ederek مَالِكِي şeklinde okumak fukahâ tarafından dile getirilen ve namazın sıhhatini zedeleyen kıraatte işbâ' örneklerindedir.⁸⁴

Sonuç

Arapça olarak indirilen Kur'an-ı Kerim, diğer Arapça metinlerden farklı bir okunuş keyfiyetine sahiptir. Kur'an'ın bu farklılığının müşahhas olarak tezahür ettiği alanlardan birisi ise hiç şüphesiz onun kıraatidir. Bu makalede işbâ' kavramının Kur'an'ın usulüne uygun bir şekilde kıraat edilebilmesi için nazar-ı dikkate alınması gereken kavramlardan biri olduğu örnekleriyle izah edilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Kur'an ile tegannî/terennüm etmeyen bizden değildir." (Buhârî, "Tevhîd", 44) sözü, Kur'an'ın rastgele okunamayacak bir metin olduğuna delalet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in okuyuş üslubundan hareketle med/uzatma, kasr/uzatmama, vakf/durma, ibtidâ/başlama, vasl/birleştirme gibi okuyuş keyfiyetine dair çeşitli kavramlar türetilmiş ve bu kavramlar Kur'an kelimelerinin gelişigüzel okunmasına engel teşkil eden tecvid ilminin teşekkülünü sağlamıştır. Tecvid ilmi harflerin mahreç ve sıfatlarına uygun bir şekilde telaffuz edilmesinin kurallarını ortaya koymuş, bu sayede harflerin hakkının verilerek okunabilmesi mümkün olmuştur. Tecvid ilmi sayesinde Kur'an-ı Kerim harflerinin hangisinin kalın hangisinin ince, hangisinin sert hangisinin yumuşak, hangisinin uzatılarak hangisinin de uzatılmadan okunacağı; kısaca her türlü noksanlıktan ve fazlalıktan uzak bir şekilde ölçülü/dengeli okumanın incelikleri öğrenilmiş olacaktır.

Tecvide uygun bir tilavet esnasında harf ve harekenin, sükûn ve şeddenin, med ve gunne ölçülerinin olması gerektiği kadar yapılarak bu konuda her türlü eksiklikten veya fazlalıktan kaçınılması için bilinmesi ve dikkate alınması gereken temel kavram işbâ'dır. Zira Kur'an-ı

⁸⁴ Lafza-i celâlin başındaki hemzenin fethasının uzatılması, anlamda istifhama yol açacağı için, ekber kelimesindeki ب harfinin uzatılması kelimeyi keber kelimesinin çoğulu haline getireceği için, lillâhi kelimesinin sonundaki ه harfinin uzatılması sonucu meydana gelen kelimenin şeytanın isimlerinden birisine delalet edeceği için ve mâliki kelimesinin sonundaki ك harfinin kesrasının işbâ' ile uzatılmasının kelimeyi çoğul yapacağı için namazı ifsad edeceği ifade edilmiştir. Detaylar için bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfi'î el-Kazvînî, *el-'Azîz şerhi'l-Vecîz/Fethu'l-'azîz fi şerhi'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed 'Avad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/474; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-'Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000), 2/221; alitkaan, "اللحن وأقسامه" (Erişim 4 Mayıs 2023).

Kerim'in tilaveti esnasında okuyucuların yaptığı hataları düşündüğümüzde bunların birçoğunun harflerin, harekelerin, medlerin, gunnelerin; kısaca tecvide dair birçok uygulamanın eksik ya da fazla yapılmasından neşet ettiği görülmektedir. Eksiklik veya fazlalık namına yapılabilecek tüm aşırılıklardan kaçınılmede kişinin öncelikli olarak işbâ' ve adem-i işbâ' kavramlarına vakıf olması son derece önemlidir. Zira Kur'an lafızlarını hatalı okumayı ifade eden lahn konusu incelendiğinde lahne yol açan faktörler içerisinde işbâ' uygulamalarındaki ölçsüzlüğün hatırı sayılır bir hacme sahip olduğu görülecektir. Harflerin mahreç ve sıfatlarının hakkının tam olarak eda edilmesinde, hareke ve medlerin beyan edilerek itmam edilmesinde görülen eksiklikler adem-i işbâ'nın, fazlalıklar ise işbâ'da mübalağanın tezahürlerindedir. Bunun için öncelikle harflerin müstakil durumlarındaki okunuş keyfiyetlerinin; mahreç ve sıfatlarının harekeli, sükûnlu ve şeddeli hallerinin hangi ölçülerle seslendirilmesi gerektiğinin teorik olarak içselleştirilmesi elzemdir. Akabinde harflerin terkiib halinde olduklarında meydana gelen med (uzatma), idğam (birleştirme) ve gunne (tutma) ölçülerinin miktarına vakıf olmak gerekir. Tüm bu teorik bilgilerin pratikte işlevsel hale gelebilmesi ise iyi bir okuyucu (fem-i muhsin) ve okutucu (mukri') nezaretinde yapılacak egzersiz (ta'lîm) çalışmalarıyla mümkündür. Zira genelde Kur'an tilavetinin inceliklerine özelde ise işbâ' uygulamalarının ölçülerine hakim olmak, iyi bir üstadın seslendirmesine kulak vermekle (semâ') ve bu seslendirmeye uygun bir şekilde ayetleri ona okumakla (arz) mümkün olacaktır.

Kur'an mualliminin tecvîd, ta'lîm ve kıraat uygulamaları esnasında ölçülere uygun bir tilavetin meleke haline gelebilmesi için öğrencilerinde işbâ' kavramına dair farkındalık oluşturması son derece önemlidir. Bunun için tedrisat esnasında tefrit boyutundaki okumalarda "işbâ' ile okumalısın!", ifrata varan okumalarda ise "adem-i işba ile okumalısın!" şeklinde yapılacak uyarılar öğrencilerin zihinlerinde işbâ' kavramının yerleşik bir hal almasında ve onların kıraatte dengeli bir yaklaşımın mümessili olmalarında etkili olacaktır. Zira tecvidin ve kıraatin bir çok uygulamasına taalluk etmesi hasebiyle işbâ' konusunda oluşturulacak farkındalık, okuyuşa bir disiplin ve ölçü kazandırmada Kur'an tedrisatının tüm paydaşlarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- 'Abd, Feryâl Zekerıyyâ. el-Mîzân fi ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân. Kâhire: Dâru'l-Îmân, 1433.
- 'Abd, Mahmûd b. Muhammed Abdülmün'im b. Abdisselâm b. Muhammed. er-Ravzatü'n-nediyye şerhu metni'l-Cezeriyye. tsh. es-Sâdât es-Seyyid Mansûr Ahmed. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1422/2001.
- Abdülfettâh el-Kâdî, Abdülğanî b. Muhammed. el-Vâfi fi şerhi's-Şâtıbiyye fi'l-kırâ'âti's-seb'a. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1412/1992.
- Akdemir, Mustafa Atilla. Hamîd b. Abdülfettâh el-Pâlûvî, Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-İrfan Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 45 (2018), 15-50.
- Akdemir, Mustafa Atilla. Tecvîd-i Mâhir. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- ALITKAAN, alitkaan.com. "الحن وأقسامه" Erişim 4 Mayıs 2023. <https://alitkaan.com>
- 'Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Birgivî, Muhammed b. Pir Ali. ed-Dürrü'l-yetîm. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi'u's-sahîh. thk. Kâsım eş-Şemmâî er-Rifâî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Dabbâ', Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Hasen. el-İdâ'e fi beyâni usûli'l-kırâ'e. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/1999.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân. Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'a. İmârât: Câmiatü's-Şârîka, 1428/2007.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân. et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Bağdat: Mektebetü Dâri'l-Enbâr, 1407/1988.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân. et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'a. thk. Halef Hamûd Sâlim eş-Şeğdelî. el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Endelüs, 1436/2015.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara, 1978.
- Devserî, İbrahim b. Sa'îd. Muhtasaru'l-'ibârât li-mu'cemi mustalahâti'l-kırâ'ât. Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 1429.

- Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ. İthâfu füzalâi'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer. thk. Enes Mihra. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, Şihâbüddîn Ahmed. el-Havâşî'l-müfhime fî şerhi'l-Mukaddime. Mısır, 1891.
- Erdem, Sargon. "Âmin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3/62. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin. Tercüme-i Dürr-i Yetîm. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Fırat, Yavuz. Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Hamed, Abdullâh. el-Kifâye fi't- tefsir bi'l-me'sûr ve'd-dirâye. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1438/2017.
- Hemedânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân en-Nahvî. el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-seb'a. thk. Abdül'âl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1401/1981.
- Hemedânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân en-Nahvî. İ'râbü'l-kırâ'âti's-seb'a ve 'ilelühâ. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1413/1992.
- Hemedânî, Ebü'l-'Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr. Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1420/2000.
- Hımsî, Muhammed Hasan. el-Muhtasarü'l-müfid fî ahkâmi't-tecvîd/Tefsîr ve beyân müfredâti'l-Kur'ân 'alâ mushafi'l-kırâ'âti ve't-tecvîd. Beyrut: Müessesetü'l-Îmân, 1433.
- Hüdâyî, Hamza. Tecvîd-i Edâiyye. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre. el-Kâmil fi'l-kırâ'ât ve'l-erba'îne'z-zâidete aleyhâ. thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rufâ'î. Kâhire: Müessesetü Semâ, 1428/2007.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1988.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Meryem, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî. el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. Cidde, 1414/1993.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. Lisânü'l-'Arab. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif. ts.

- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1980.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleymân. Muhtasarü't-tebyîn li-hicâ'i't-tenzîl. Medine, 1423/2002.
- İbn Zencele, Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Zür'a. Hüccetü'l-kırâ'â. thk. Sa'îd el-Afgânî. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1404/1984.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Ali b. Yûsuf. en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr. thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Ali b. Yûsuf. et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ (Ebû Humejd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî. Mürşidü'l-kâri' ilâ tahkîki me'âlimi'l-mekâri'. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Kâhire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. el-Leâliü's-seniyye şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye (Hidâyetü'l-mürîd ilâ şürûhi Metni İbni'l-Cezerî fi't-tecvîd içinde). thk. Abdürrahîm et-Tarhûnî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs li'n-Neşr, 2008.
- Kılıç, Mustafa. Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Kureş, Cemâl b. İbrâhîm. Dirâsâtü'l-mehâric ve's-sifât. Mısır: Mektebetü Tâlibi'l-İlim, 1433/2002.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. el-Mûdih fi't-tecvîd. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 1421/2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Mağnisî, Ahmed b. Muhammed. Tercüme-i Cezerî. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâ'âti's-seb'a. thk. İbrahim Atve İvaz. Kâhire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1982.
- Mâlekî, Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Sedâd. ed-Dürrü'n-nesîr ve'l-'azbü'n-nemîr. thk. Ahmed el-Mukrî. Cide: Dâru'l-Fünûn, 1411/1990.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. er-Riâye li-tecvîdî'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve. nşr. Ahmed Hasan Ferhât. Ürdün: Dâru Ammâr, 1996.
- Mersafî, Abdülfettâh b. es-Seyyid 'Acemî. Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-bârî. Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.
- Mes'ûl, Abdülalî. Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. el-İrşâdâtü'l-celiyye. Kâhire, 1379/1971.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. el-Kırâ'ât ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'arabiyye. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1404/1984.
- Murâdî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasan b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali. el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mecîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd. thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î. Kâhire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2001.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc, el-Câmi'u's-sahîh. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Müs'adî, Ömer b. İbrâhîm b. Ali. el-Fevâidü'l-müs'adiyye fi halli'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye. thk. Cemâl es-Seyyid Rifâ'î. Mısır: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2005.
- Nasr, Atiyye Kâbil. Gâyetü'l-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd. y.y., 1414/1994.
- Neşşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed. el-Büdûru'z-zâhire fi'l-kırâ'âti'l-'aşri'l-mütevâtire. thk. Ahmed Îsâ Ma'sarâvî. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec. Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Râfi'î, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvîni. el-'Azîz şerhi'l-Vecîz/Fethu'l-'azîz fi şerhi'l-Vecîz. thk. Ali Muhammed 'Avad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtîhu'l-Gayb/et-Tefsîru'l-kebîr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Safâkusî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Sâlim. Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn. b.y.: Müessesâtü Abdülkerîm b. Abdillâh, ts.

Sa'îdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ca'fer. "Kitâbü't-tenbîh 'ale'l-lahni'l-celiyyi ve'l-lahni'l-hafiyy". thk. Gānim Kaddûrî el-Hamed. Mecelletü'l-Mücemme'î'l-'İlmî el-'îrâkî 36/2 (1985), 240-287.

Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed. Cemâlû'l-kurrâ' ve kemâlû'l-ikrâ'. thk. Mervân el-'Atıyye - Muhsin Harâbe. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418/1998.

Temel, Nihat. Kıraat ve Tecvîd İstılahları. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. el-Câmi'u's-sahîh (Sünen). nşr. İbrahim Atve. b.y.: y.y., ts.

Ishbaa in the Qur'an Recitation and the Science of Qira'at

Asst. Prof., Emrullah TUNCEL

Extended Summary

The Qur'an was revealed in Arabic from Allah to the last Prophet Muhammad (PBUH) through the angel of revelation, Gabriel al-Amin approximately in 23 years. It is a divine word that has been preserved both in the hearts by memorization and on the lines (pages) by writing since the first day and has reached the present day by preserving its original form. The Qur'an which was revealed to the Prophet (PBUH) in Arabic has a different reading characteristic from other Arabic texts. This miracle kalam (word) has different features from all human expressions in terms of revealing, tarteel (chanting), and tilawat (reciting). One of the areas in which this difference can concretely be observed is undoubtedly its recitation. Because The Qur'an has an impact on people in the first place with the difference and smoothness in its recitation and thanks to this impact, people's awareness increases towards it. As a matter of fact, the Prophet's friends used to describe his recitation by saying 'his recitation was with madd, he would read by lengthening the places that needed to be extended'. These words indicate that the recitation of the Qur'an has a different feature from reading the other books.

The fact that The Prophet reads the Qur'an in a different style and vocalization than other texts and makes his friends read it in this manner shows that the Qur'an is a book that cannot be read randomly. As a matter of fact, various concepts related to the quality of reading such as madd/extension, qasr/non-extension, waqf/stop, ibtida/starting, wasl/joining were derived from the recitation of the Prophet, and these concepts led to the emergence of the science of tajweed which prevented the random reading of the Qur'an words. The science of tajweed revealed the rules of pronouncing the letter according to their place and manner of articulation so that it was possible to pronounce the letters accurately. Thanks to the science of tajweed, the one who reads the Qur'an would know which letter is dark and light, which letter is hard and soft, which is lengthened, and which is not. In short, he will learn the fineness of balanced reading away from all kinds of deficiencies and excesses. He will be

awarded in the Hereafter for his efforts to learn this. After learning the tajweed rules, what the reader should do is try to apply these theoretical rules in practice with various exercises. Because recitation of the Qur'an has a characteristic that requires coordinatively applying different rules and skills in a successful way, which are related to each other. Some of these rules and skills are related to the individual states of letters such as pronunciation of letters according to their articulatory properties. Some of them involve the subjects of madd or the application of idgham and ghunnah which resulted from the combination of the letters. In order for these to be performed correctly, it is required to have both intellectual / theoretical foundation such as the science of tajweed, and recitation and exercise / drill practices with a predominant practical aspect such as the use of voice and muscles. The purpose of all these applications is to be able to read the Qur'an without all kinds of excess and understatement by correctly pronouncing the letters, madds and ghunnahs. The way to achieve this is to know the measure of each practice both academically and orally and to perform the recitation according to this knowledge. The basic criterion during the recitation which determines the health of the performance is to make the letters, harakahs, words, and the measure of lengthening and holding as much as they should be and to avoid any deficiency and excess in this regard. In this point, the main concept that will increase the awareness of the reader is ishbaa. Because, ishbaa, with its wide range of meanings, that etymologically means satiating something and making it complete (itmam) and expresses the vocalization of the letters, harakahs or tajweed practices with a necessary measure during pronunciation is one of the pivot concepts of the Qur'an recitation and the science of qira'at.

When the readers' mistakes during the Quran recitation are considered, it is seen that most of these mistakes result from the incomplete or excessive applications of tajweed rules such as the pronunciation of the letters, harakahs or ghunnah. In order to avoid all kinds of excessiveness that can be done in the name of deficiency or excess, it is quite important to be familiar with the concepts of ishbaa and adam-i ishbaa. Because when the subject of lahn, which means mispronunciation of the Quran words, is examined, it will be seen that the excessiveness in the application of ishbaa has a considerable volume among the factors that lead to the lahn. As a matter of fact, the deficiencies seen in the articulation of the letters, application of the harakahs and madds are because of the exaggeration of the adam-i ishbaa and the excesses are the result of THE exaggeration of ishbaa. For this reason, it is very important for the reader to internalize theoretically how long the letters' articulations and their states of sukoon and shaddah should be vocalized. Afterwards, it is necessary to be aware of the madd (extension), idgham (joining) and gunnah (holding) measures that occur when the letters are in combination. It is only possible for all this theoretical knowledge to be functional in practice with the exercises which will be carried out under the supervision of a good reader (fem-i muhsin) and lecturer (mukri). Because it will be possible to have a good command of Quran recitation in general and the measures of applications of ishbaa in private, by listening to a good lecturer (sama)and reciting (arz) the verses to him according to this vocalization.

To sum up, in this study, the concept of ishbaa and its related subjects, concepts, and practices will be emphasized since it is related to many areas of the Qur'anic recitation and the science of qira'at, and leads to mispronunciation when it is not fully performed. It will be discussed how the awareness that will be formed through this concept can have positive reflections on today's qira'at/recitation practices.

Key Words: Qur'an Al-Kareem, Qira'at, Recitation, Ishbaa (Satiating), Madd, Itmam (Completion).